

Migracions i escola

XAVIER BESALÚ

MIGRACIONS

Les migracions, des de fa molts anys, han format part de la història dels països de parla catalana.¹ Al Principat, durant les dècades dels anys cinquanta i seixanta del segle passat, es viu una autèntica onada migratòria, que ja s'havia iniciat en la dècada dels quaranta, encara que oficialment els moviments migratoris estiguessin prohibits a Espanya. Es tracta fonamentalment de treballadors procedents del sud d'Espanya, que ocuparan, en un primer moment, llocs de treball de baixa qualificació. Les Illes Balears i el País Valencià havien estat tradicionalment terres d'emigració, i això és així ben bé fins a la dècada dels seixanta. En el cas de les Illes, serà la indústria turística la que ho canviarà tot en dues direccions diferents, amb l'arribada de treballadors procedents de la península, per una banda, i de rendistes i jubilats, per l'altra. Aquestes migracions residencials no laborals s'acabaran de consolidar en la dècada següent. Pel que fa al País Valencià, durant la dècada dels cinquanta i seixanta encara es dona una migració significativa cap a l'Algèria francesa (fins a la seva independència) i cap a l'Europa Central; però en la dècada dels seixanta ja és ben visible l'arribada de migrants procedents dels territoris limítrofs (Aragó, la Manxa, Múrcia), de manera que el saldo migratori ja és favorable en més de dues-centes mil persones; les migracions residencials no laborals, de tant relleu avui al País Valencià, no arribaran fins més tard. A la vista d'aquestes dades, centrarem la nostra aproximació sobre migracions i escola durant el segon franquisme en el Principat.

1. DOMINGO A.; VIDAL, E., «Migracions i llengua als territoris de parla catalana. Una perspectiva demogràfica», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 373 (2011), p. 32-44.

Els saldos migratoris d'aquests anys corresponents a Catalunya són els següents:

- De 1951 a 1955: 199.877 persones
- De 1956 a 1960: 239.997 persones
- De 1961 a 1965: 354.162 persones
- De 1966 a 1970: 366.280 persones

Si ens fixem en les regions d'origen d'aquestes persones, el 50 % provenien d'Andalusia (sobretot de Jaén, Granada i Còrdova), el 9,8 % d'Extremadura, el 8,3 % de Castella-la Manxa, el 7,7 % d'Aragó, el 7,6 % de Castella-Lleó i el 16 % restant d'altres regions espanyoles.

La destinació principal era gairebé sempre la ciutat de Barcelona.² L'àrea de primera acollida solia ser Ciutat Vella (de rellogats, en pensions), tot i que a poc a poc s'anirien traslladant cap als barris que aleshores eren perifèrics (Sant Andreu, Horta, Poblenou) o bé s'instal·larien en els nombrosos punts de barraquisme, que no paraven de créixer: Montjuïc, Somorrostro, Camp de la Bóta, el Bogatell, el Carmel, la Perona, el Guinardó, Can Caralleu, Can Tunis..., que entre tots van arribar a tenir entre quinze i vint mil barraques. A mitjan anys seixanta, aquesta immigració es comença a traslladar als nous polígons de l'entorn metropolità, barris que neixen com vertaders guetos, sense serveis i amb una urbanització deficient, que costarà Déu i ajuda reconvertir i condicionar per fer-los de bon viure: Ciutat Meridiana (Barcelona), Sant Ildefons (Cornellà de Llobregat), Sant Roc (Badalona), Sant Cosme (el Prat de Llobregat), Singuerlín (Santa Coloma de Gramenet), Bellvitge i Can Serra (l'Hospitalet de Llobregat), Cinco Rosas i Ciutat Cooperativa (Sant Boi de Llobregat), la Mina (Sant Adrià de Besòs)..., o de ciutats properes, singularment Sabadell i Terrassa. També va prenent forma l'autoconstrucció en zones com Torre Baró, Roquetes o Trinitat Vella.

L'immigrant que arribava a Catalunya era, per damunt de qualsevol altra consideració, pobre; venia a Catalunya buscant feina per tal de millorar la seva existència i la dels seus fills. Pel que fa al cas dels andalusos, tal com explica Marín,³ l'emigració era l'única sortida que molts van trobar, una autèntica fugida, per combatre la fam i la falta de feina, la repressió política, que feia la vida impossible als qui s'havien significat en el bàndol republicà, i la falta d'expectatives. La ciutat de Barcelona, a més de feina, els oferia la possibilitat de l'anonimat i fins i tot de teixir relacions socials amb altres familiars i veïns procedents dels mateixos

2. TATJER, M., «L'ampliació del camp migratori barceloní», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 277 (2003), p. 32-38.

3. MARÍN, M., «La novena provincia. La emigración de andaluces a Cataluña», *Andalucía en la historia* (Sevilla), núm. 28 (2010), p. 10-11.

entorns, lluny del patró i de la guàrdia civil. En general, els desplaçaments es canalitzaven a través de l'ajut solidari dels familiars i amics que ja havien emigrat abans. De fet, hi havia molts barris i ciutats en què els residents procedien en percentatges molt significatius del mateix poble o comarca, de manera que era relativament fàcil reconstruir els vincles afectius i socials. Això no treu, però, que aquests emigrants es van trobar sense lloc on viure i amb uns salaris miserables. Un cop es tenia feina, l'habitatge es convertia en el principal problema, sobretot perquè dificultava enormement el reagrupament familiar; d'aquí l'auge incontenible del barraquisme.

La immigració va suposar una revitalització demogràfica extraordinària i va canviar substancialment la distribució de la població: el pes de Barcelona s'incrementà notablement dins de Catalunya, igualment que el dels municipis del seu entorn.

En iniciar-se la dècada dels cinquanta, ja en plena guerra freda, el règim es reubica:⁴ era clar que l'autarquia econòmica no donava més de si i, en aquest sentit, s'eliminen les cartilles de racionament el 1952; el 1953 se signen el concordat amb el Vaticà i els acords militars amb els Estats Units; el 1955 Espanya és admesa a l'ONU, i el 1958, a l'FMI i a l'OCDE; i el 1959 s'aprova el Pla d'Estabilització.

Pel que fa a l'economia, es viu una revitalització del sector tèxtil, però el sector entorn del qual pivotarà el creixement econòmic de Catalunya i que absorbirà en gran part els treballadors procedents de la resta d'Espanya serà el del metall (automoció, electrificació, electrodomèstics, etc.), amb la SEAT, des de l'any 1951, i Motor Ibérica, des de 1954, com a arrossegadores. Cal fer esment també de l'auge del sector químic i de la construcció. Per tot plegat, es pot dir que l'economia catalana va experimentar un creixement econòmic espectacular al llarg de la dècada dels seixanta, cosa que va revertir en una millora generalitzada de les condicions de vida i de treball de la classe treballadora i de les classes mitjanes.

Pel que fa a l'habitatge, la política començarà a canviar a finals dels cinquanta amb la creació del Ministerio de la Vivienda per la pressió de les migracions internes que, provinents la majoria d'entorns rurals, s'integraran a una cultura plenament urbana i industrial. Ara, es construirà sense cap mena de planificació prèvia i sobretot es construirà malament: en zones inadequades, malmetent paisatges que calia preservar, sense cap mena d'urbanització i de serveis (per descomptat, també sense escoles), amb materials de pèssima qualitat que no tardaran a evidenciar les seves deficiències, aïllats i mal comunicats...

4. MARÍN, M., *Història del franquisme a Catalunya*, Lleida, Pagès/Eumo, 2006.

EDUCACIÓ

En les dècades dels cinquanta i seixanta del segle passat, l'educació catalana s'emmarca de ple en les coordenades que havia fixat el règim franquista. D'una banda, l'Estat assumeix un paper subsidiari, perquè la responsabilitat d'educar els infants i els joves s'atribueix en primer terme a les famílies, però molt especialment a les organitzacions amb prou capacitat i legitimitat per fer-se'n càrrec, que en la pràctica vol dir els ordes religiosos dedicats a l'ensenyament. De fet, la llei d'ensenyament primari, de 1945, diu textualment que «es reconeix a l'Església el dret que de manera preeminent li correspon per a l'educació i la potestat que l'habilita per fundar escoles de qualsevol grau». L'ensenyament públic passa a tenir una funció essencialment benèfica: les escoles públiques estan destinades tan solament als pobres, tal com ho va verbalitzar un dirigent del Règim:⁵ «A les escoles nacionals només s'han d'acceptar els infants fills de pares pobres que no poden pagar el col·legi als seus fills. Els fills dels pares que poden pagar-los els estudis que vagin als col·legis de pagament».

La traducció pràctica d'aquest principi és que l'Estat es despreocupa en gran manera de l'educació, de manera que el dèficit de places escolars durant aquests anys, tant a primària com a secundària, serà endèmic, i que l'Església catòlica i les seves institucions i els seus centres seran vistos com els més adients, els més ben preparats, els que compten amb més bones instal·lacions, per educar infants i joves, especialment a través de l'ensenyament mitjà. Un dèficit que es farà escandalós a les zones més despoblades, però sobretot als nous barris suburbials que acolliran la població immigrada i a les ciutats de l'entorn metropolità.

Per altra banda, tota l'educació, tant la pública com la privada, ha de ser confessionalment catòlica, en un sentit triple:⁶ l'ensenyament, el currículum, haurà d'avenir-se en tot i per tot amb la moral i el dogma catòlics i els centres hauran de fomentar les pràctiques devotes instaurades per l'Església: el mes de Maria, la confessió periòdica, etc.; l'ensenyament de la religió catòlica com a assignatura avaluable en tots els cursos i etapes escolars; i el dret de l'Església a inspeccionar tots els centres. Catòlica i nacionalsindicalista. D'això últim, de la transmissió d'aquest nacionalisme espanyol essencialista i excloent, i de valors com ara l'obediència, el sacrifici, la desqualificació de la democràcia i la modernitat, i la supremacia de la força per damunt de la raó, que impregnava tota l'escola franquista, se n'ocupaven específicament la Falange i la Sección Femenina, encarregades de l'educació física i de la formació política, dita de «l'esperit nacional».

5. CAÑELLAS, C.; TORAN, R., *Escolaritzar Barcelona. L'ensenyament públic a la ciutat 1900-1979*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2020.

6. DE PUELLES, Manuel, *Educación e ideología en la España contemporánea*, Barcelona, Labor, 1980.

Aquests anys, el batxillerat, considerat exclusivament com el nivell preparatori per accedir a la universitat, que ha de formar les elits i les classes dirigents, és l'eix central del sistema educatiu. La Llei d'ordenació de l'ensenyament mitjà, de 1953, estableix un examen d'ingrés als 10 anys i 6 cursos de batxillerat, dividit en dos trams: l'elemental (4 cursos) i el superior (2 cursos), amb una revàlida després de cada tram, i el preuniversitari, seguit d'una prova de maduresa final. L'any 1955, la Llei de formació professional crea les escoles de preaprenentatge (2 anys amb el certificat d'escolaritat), les d'aprenentatge (3 anys) i les de *maestría* (2 o 4 anys, per obtenir el títol d'oficial o de mestre). L'ensenyament primari també es divideix en dues etapes: una de general per a tothom (dels 6 als 10 anys) i una altra d'especial (dels 10 als 12 anys, que l'any 1964 s'ampliarà fins als 14 anys) per als qui no farien el batxillerat. En tot cas, si l'ensenyament primari estava deixat de la mà de Déu, la formació professional era tanmateix una alternativa poc prestigiada i poc estimulada, considerada de segona categoria. Algunes dades:⁷ el curs 1952-1953 l'escolarització dels infants catalans en l'educació primària era inferior al 90 %, però a la ciutat de Barcelona era només del 60,7 %.

La dècada dels seixanta es caracteritza per un fort increment del batxillerat elemental, que havia quadruplicat el nombre d'alumnes; amb l'incipient creixement econòmic, les classes mitjana i treballadora havien fet seva la creença que els títols acadèmics eren el camí més directe cap a l'ascens social. Igualment, s'havia iniciat un lleu increment del nombre d'instituts públics, però on s'apleguen els nous estudiants és sobretot en les nombroses seccions delegades (centres més petits, amb professors numeraris de l'escalafó oficial), col·legis lliures adoptats (en col·laboració amb els ajuntaments) i seccions filials (on l'entitat col·laboradora, generalment un orde religiós, posava l'edifici i seleccionava el professorat, mentre que el ministeri pagava les despeses i designava un director, professor numerari d'institut), que ofereixen la possibilitat de cursar aquest batxillerat elemental especialment a les zones on no hi havia institut, ciutats mitjanes i barris de nova creació. En canvi, el batxillerat superior experimenta un creixement molt més moderat, de manera que es pot dir que continua tenint un caràcter selectiu i restringit. El curs 1965-1966, pel que fa a secundària al conjunt de l'Estat, les dades són prou eloqüents: només un 21,5 % dels alumnes estaven matriculats en centres oficials, un 43,9 % en centres privats i un 34,5 % cursaven els estudis per lliure.

El 1968 és nomenat ministre d'Educació i Ciència José Luís Villar Palasí i ben aviat s'arriba a la convicció que cal reformar de dalt a baix tot el sistema educatiu per posar-lo al dia i fer-lo homologable al de la resta de països europeus. Aquesta

7. MORENTE, F., «Entre sotanes i camises blaves: educació i socialització política dels joves en el franquisme», a FONT, J. (dir.), *Història i memòria: el franquisme i els seus efectes als Països Catalans*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007, p. 133-152.

necessitat serà posada en evidència en el *Libro Blanco de la Educación*, publicat el 1969, que en la seva primera part fa una crítica dura i argumentada a l'estructura educativa del moment. A tall d'exemple, aquesta seria una de les afirmacions que hi apareixen: «De cada 100 alumnes que van iniciar l'ensenyament primari el 1951, només 27 van començar l'ensenyament mitjà; van aprovar la revàlida del batxillerat elemental 18 i la del superior 10; 5 van aprovar el curs preuniversitari i 3 van culminar els estudis universitaris el 1967». També assenyala el dèficit de places escolars, que xifra en 414.124 per a la població de 6 a 14 anys; o que, en l'ensenyament mitjà, el 34 % de l'alumnat no fa els seus estudis en instituts oficials o centres homologats, sinó en règim de lliures, cosa que significa que la seva preparació està dirigida fonamentalment a la preparació dels exàmens...

ESCOLES

En aquesta època, podem classificar les escoles en tres grans categories: les escoles públiques, que depenien de l'Estat i eren anomenades *nacionals*, les escoles privades religioses, les escoles privades renovadores i les acadèmies.

Ja ha quedat dit que les escoles *nacionals* tenien una funció subsidiària i s'adreçaven, almenys a les ciutats, a les famílies que no podien o no volien pagar per escolaritzar els seus fills. La cosa era diferent als pobles i les ciutats petites, on l'oferta privada era inexistent o escassa. Als nous barris suburbials de Barcelona i a les ciutats de l'àrea metropolitana, nascuts sense cap mena de servei, la construcció dels equipaments escolars es va fer amb retard i gairebé sempre per darrere de l'oferta privada, molt més àgil en alguns casos i molt més atenta a les necessitats de la població en d'altres. Després de la victòria franquista, de l'exili i del dur procés de depuració dels mestres públics, i sota el control estricte de l'Església i de la Falange, les escoles *nacionals* eren uns espais dominats per la por, l'adoctrinament i la disciplina. Els nens i les nenes, llevat de casos molt específics, havien d'anar a escoles separades i el castellà era la llengua exclusiva de tota l'activitat escolar; sense amb prou feines cap activitat complementària, ni sortides, ni excursions, i l'ús habitual de les enciclopèdies com a llibre de text únic, i dels quaderns de cal·ligrafia, de càlcul, etc. Alguns mestres, quan detectaven alumnes amb capacitat i possibilitat de seguir estudis, els oferien classes de comerç o de preparació per als exàmens de batxillerat en format d'alumnes lliures. Al mateix temps, per tal de complementar la migradesa dels seus salaris i per, d'alguna manera, equiparar els horaris amb els de les escoles privades, hi havia també les permanències, generalment de 5 a 6 de la tarda, una mena de classes de repàs o per fer els deures sota la supervisió dels mestres, que s'havien de pagar.

Pel que fa a les escoles privades religioses, convé diferenciar les que estaven regentades per una congregació religiosa i les parroquials, normalment nascudes

de la iniciativa d'un capellà per tal de fer front a les greus mancances de places escolars en el seu àmbit pastoral.

Les escoles religioses pertanyents als ordes religiosos masculins o femenins dedicats a l'ensenyament eren, sense cap mena de dubte, les que tenien més prestigi entre la població. Eren escoles de pagament i escolaritzaven majoritàriament les classes mitjanes i altes de les ciutats (amb algunes excepcions significatives), tot i que sempre solien reservar un petit nombre de places per a alumnes becats o fàmuls. Un dels punts forts d'aquestes escoles eren els seus edificis: situats, en alguns casos, al centre de les ciutats i, en d'altres, en llocs propers a la natura, solien ser grans, ben equipats i amplis, i transmetien una imatge de fortalesa i excel·lència que no passava gens desapercebuda. Una altra característica d'aquest tipus de centres era que garantien la continuïtat en la direcció i el funcionament del centre, en mans de membres de les congregacions respectives, i sovint també la continuïtat entre l'educació primària i el batxillerat sense haver de canviar de centre. A més, feien bandera del clima de serietat i disciplina que hi regnava, d'unes metodologies tradicionals, perfectament contrastades, majoritàriament hereves de la *ratio studiorum* jesuítica, basades en la memorització, l'emulació, els quadres d'honor, els premis i els càstigs..., de les pràctiques religioses i, sovint, de la potenciació de l'esport, aprofitant les possibilitats de les seves instal·lacions. Estem parlant dels jesuïtes, dels maristes, dels salesians, dels escolapis i les escolàpies, de les dominiques, de les vedrunes, del Cor de Maria, de La Salle i de tants altres... Tot i que tenien una altra funció i tarannà, no seria forassenyat incloure entre els centres religiosos els diversos seminaris de les diòcesis catalanes.

Les escoles parroquials, en canvi, tenien tot un altre caire. Solien ser escoles petites, ubicades en instal·lacions precàries; res a veure amb els col·legis anteriors. El titular solia ser el rector de la parròquia, tot i que gairebé sempre el director solia ser un mestre de la seva confiança. Tot i comptar amb ajuts econòmics, tant del bisbat com del ministeri, sempre van tenir problemes de subsistència per motius econòmics. Havien nascut de la solidaritat, de les ganes de resoldre les greus mancances de les administracions públiques, i aquest esperit impregnava tant la mentalitat dels mestres que hi treballaven com la seva manera de fer. Per això, no és gens estrany que moltes d'aquestes escoles parroquials fessin bandera de la renovació pedagògica i de la sensibilitat social. A la ciutat de Barcelona en nasqueren un munt, d'escoles parroquials, més de trenta: a Hostafrancs, a Ciutat Vella, a la Verneda, a Verdum, a la Guineueta, a Roquetes... Probablement, la més coneguda sigui Ton i Guida, però també podem esmentar l'escola Benjamí, la Ginesta, Pla de Fornells, Santa Engràcia, etcètera.

Malgrat el pes del nacionalcatolicisme, ben aviat sorgiren algunes escoles privades que miraren de servir la flama pedagògica republicana i practicaren la pedagogia activa, la col·laboració amb les famílies, la formació de vertaders equips

docents i fins i tot el respecte per la llengua catalana. La majoria estaven ubicades a la part alta de Barcelona, i eren escoles petites i lluny de l'abast de les famílies amb pocs recursos econòmics. Parlem de l'Institut Tècnic Eulàlia, del col·legi Isabel de Villena, de les escoles Virtèlia, Nausica, Betània, Andersen, Laietània, Sant Gregori, Santa Anna, Talitha, Costa i Llobera, Decroly, Gitanjali, Thau, de l'Escola de Jardineres del CICF (Centre d'Influència Catòlica Femenina)... Aquest moviment de fons cristal·litzaria en la fundació de l'Escola de Mestres Rosa Sensat el 1965, i dos anys després més de cinquanta escoles renovadores aprovarien els Principis de Coordinació Escolar, on es fa una relectura dels principis del moviment de l'Escola Nova, adaptats a les circumstàncies sociopolítiques del moment.

Finalment, ens hem de referir a les acadèmies, escoles privades promogudes en general per un mestre o una família de mestres, i que aquests anys van tenir un paper i una importància remarcables. De fet, van fer una tasca de suplència, donades les grans mancances d'oferta pública de places escolars, sobretot als barris de nova creació, però el seu objectiu era eminentment lucratiu. Moltes d'aquestes acadèmies funcionaven en baixos d'edificis, en locals comercials o en pisos, amb poca il·luminació i una ventilació deficient, sovint sense espai per als esbarjos, i solien començar amb només una o dues unitats (una per a nens i una altra per a nenes), tot i que sovint, a la vista de la demanda, van anar ampliant la seva oferta. Entre les primeres cal fer esment de l'Acadèmia Avellaneda, a Prosperitat, i l'Acadèmia 23 d'abril, a Verдум, però en la dècada dels seixanta se n'obriren moltíssimes. Els mestres solien ser els titulars, o familiars seus i, d'entre ells, alguns eren professionals que havien estat depurats pel franquisme. A partir de la nova Llei d'educació de 1970 moltes van anar desapareixent, tant perquè incomplien els requisits mínims per funcionar legalment com per l'ampliació de l'oferta pública. En tot cas, cal dir que les diferències de tota mena, de qualitat, d'instal·lacions i d'orientació, eren grans en aquest món de les acadèmies.

BARCELONA

R. Solà⁸ ha estudiat a fons l'escolarització a Nou Barris (Barcelona) durant el franquisme. Explica que en la dècada dels cinquanta es van construir a Nou Barris les Cases del Governador, a Verдум; el polígon de l'Institut Municipal de l'Habitatge, a Trinitat Nova; els de l'Obra Sindical del Hogar, a Verдум, Roquetes i Trinitat Nova; el del Patronat Municipal de l'Habitatge, a Trinitat Nova. Tot plegat, prop de 6.000 pisos, molts d'ells de només 30-40 metres quadrats, per a uns

8. SOLÀ, R., *L'ensenyament 1933-1990 a Nou Barris (Verдум, Prosperitat, Roquetes, Trinitat Nova, Guineueta)*, Barcelona, Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris, 2017.

25.000 residents. Es podria dir que, en pocs anys, va néixer un barri de nova planta, Trinitat Nova, sense cap mena de serveis, ni d'infraestructures, habitat majoritàriament per famílies immigrades, moltes d'elles barraquistes. La manca d'escoles era un problema tan greu que fins i tot les autoritats franquistes van prendre consciència de la seva necessitat. Tant és així, que el 1951 es crea el Patronat Escolar dels Suburbis, es parla de la necessitat de construir fins a 40 grups escolars a les barriades barcelonines i, a partir de 1956, es construeixen diversos pavellons prefabricats provisionals en aquestes zones (al Polvorí, Verdum, Baró de Viver i Trinitat). Segons dades de l'Ajuntament de Barcelona,⁹ de 1957, Barcelona tenia un dèficit d'unes 30.000 places escolars d'educació primària; els 147.124 que sí que estaven escolaritzats, ho estaven en un 76,1 % en escoles privades i només un 23,9 % en escoles municipals o nacionals.

En començar la dècada, a Nou Barris només hi havia el Grup Escolar Roquetes i l'Escola Parroquial de Santa Engràcia, a part d'unes poques acadèmies que funcionaven en cases particulars. Més endavant s'inauguraran, a Roquetes, el Grup Escolar Agustina de Aragón i el Grup Escolar Sant Antoni Maria Claret; i a Trinitat Nova, l'escola Sant Josep Oriol, en pavellons prefabricats, i el Grup Escolar Sant Jordi. A la vista de les ingents necessitats, també la iniciativa eclesiàstica es va veure impel·lida a crear escoles a la zona: l'escola Luz Casanova, de les Dames Apostòliques, l'escola professional Taller de Natzaret i la llar d'infants Els Enanitos, a Verdum; el col·legi Casa de la Santa Creu, de les Germanes Hospitalàries de la Santa Creu, a la Guineueta; i un nombre indeterminat i creixent d'acadèmies privades.

En la dècada dels seixanta se segueixen construint nous polígons d'habitatges a Nou Barris, sobretot a la Guineueta i a Trinitat Nova. L'Estat hi edifica noves escoles, a instància municipal: el Grup Escolar Onésimo Redondo, a Roquetes; el Grup Escolar Ramiro Ledesma Ramos, a Trinitat Nova; el Grup Escolar Francisco Franco, a la Guineueta, i el Grup Escolar Tibidabo, a Prosperitat. També hi arriben nous centres de titularitat religiosa: el col·legi Sant Josep Obrer, de les monges concepcionistes, i l'escola parroquial Benjamí, a Trinitat Nova; l'escola parroquial Ginesta i el col·legi Claudina Thevenet, de les monges de Jesús i Maria, a la Guineueta; l'escola Pla de Fornells, a Roquetes; una escola de Formació Professional i l'escola Ton i Guida (pròpiament privada, però aixoplugada per la parròquia), a Verdum; i el Centre Escolar Valldaura, de les Filles del Cor de Maria, a Prosperitat. I fins a 16 acadèmies privades s'hi van obrir al llarg de la dècada. Però aquests anys no s'hi va construir ni un sol institut de secundària públic.

9. CAÑELLAS, C.; TORAN, R., *Escolaritzar Barcelona. L'ensenyament públic a la ciutat 1900-1979*, op. cit.

La mateixa R. Solà¹⁰ recull, en el seu llibre, alguns testimonis d'alumnes d'aquella època. Una alumna d'una escola nacional de Trinitat Vella, any 1955:

Un col·legi catòlic, de religió. A l'entrar a classe es resava i, quan sortíem, ens formaven i cantàvem el *Cara al sol*. Ens donaven llet amb pols i un trosset de formatge. També recordo que ens vacunaven. Amb un llibre ho teníem tot. Jugàvem a la plaça o al carrer. Recordo que els professors eren molt seriosos i molt rectes. Ens castigaven de genolls i cara a la paret. A vegades ens humiliaven posant-nos orelles de burro i també ens pegaven amb un pal pla a les mans.

Mariano Gómez, alumne d'una escola nacional de la Guineueta, any 1966:

Vaig iniciar l'escola als barracons i vaig inaugurar el nou edifici. L'escola era mixta, però hi havia una ala per als nois i una altra per a les noies. Si et quedaves a repàs es pagava la permanència. Els dilluns ens posaven la musiqueta de l'himne nacional, braços enlaire, salutació, ben formats i a cantar el *Cara al Sol*. Teníem profes específics de religió, *formación del espíritu nacional* i gimnàstica, les 3 maries. Hi havia uns 40 alumnes per aula, la classe ben plena. Teníem deures, que els corregia el profe i ens els retornava, i segons com anàvem sèiem més o menys endavant de la classe. Pel que fa als càstigs, ens pegaven amb la regla o quedar-se una hora més tard. Molta disciplina, el que deia el profe era paraula sagrada. Ambient d'ordre i respecte.

Paula Azpeleta, alumna dels anys seixanta, ens parla de la seva escola nacional (Roquetes):

Jo, acabada d'arribar del poble amb 11 anys, vaig entrar a l'escola i tot era nou per a mi. Recordo molt bé la gran il·lusió que vaig tenir quan vaig anar d'excursió per primera vegada a la vida. Vam anar a la Fira de Mostres. Teníem l'enciclopèdia Álvarez, on hi era tot. Fèiem comptes, dictat, cal·ligrafia, cosíem, fèiem dibuix, no pas del natural, sempre copiant. En tinc un record molt agradable.

Carmen Zarzuela va anar a una escola religiosa de la Guineueta, a finals dels anys seixanta:

Es feia el Mes de Maria, cantàvem les cançons religioses, es deia l'oració cada matí en començar el dia. Teníem una altra pràctica religiosa que era voluntària, anar a missa, anar a confessar i combregar. Fèiem totes les etapes

10. SOLÀ, R., *L'ensenyament 1933-1990 a Nou Barris (Verdum, Prosperitat, Roquetes, Trinitat Nova, Guineueta)*, Barcelona, Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris, 2017.

litúrgiques, Nadal, Quaresma, la Cendra. Ara, el *novamás* era la festa de la patrona. Aquell dia no hi havia classe. Les monges donaven molta disciplina, molta, molta. Tan petites i totalment uniformades, des de la cinta del cabell fins a les sabates.

Pepito Salas va ser alumne d'una acadèmia els anys seixanta (Prosperitat):

En vaig sortir ben preparat. Hi havia un gran sentit de l'ordre, de la disciplina i de l'aprofitament. Ho tenien ben muntat. Portàvem aquella bata de col·legi com tots. Teníem deures, encara que no massa, perquè treballàvem a la classe. El càstig més gran que recordo va ser escriure 1.000 vegades «em portaré bé a classe». El director, que era també l'amo, es posava a la porta, tant a l'entrada com a la sortida. Ens saludava, però era una manera de controlar-nos i de controlar el fer de l'escola.

A primers anys seixanta es van edificar diversos polígons d'habitatges a la Verneda, a l'antic terme de Sant Martí de Provençals. A diferència d'altres zones de la ciutat, els blocs i els habitatges eren de qualitat diversa i la propaganda del règim emfasitzava que aquest nou barri naixia ben urbanitzat i amb serveis públics, entre ells dos instituts, un per a noies i un altre per a nois: l'Infanta Isabel d'Aragó i el Joan d'Àustria, que començarien a rebre estudiants, tot i que encara estaven en obres, el curs 1962-1963. C. Cañellas i R. Toran inclouen en el seu llibre¹¹ alguns relats d'alumnes d'aquests dos centres. E. D. (Sevilla, nascut l'any 1953):

Vam arribar a Barcelona el 1955. Jo vivia en una porteria perquè, quan vam venir de Sevilla, el meu avi i la meua tia vivien en una porteria i allà vam anar tots. Som tres germans i tots tres vam estudiar el batxillerat amb beques als instituts de la Verneda. El meu pare deia que nosaltres hàviem de tenir estudis per poder viure i no dependre de ningú en el cas de les noies. De la meua escala, no va estudiar ningú. A l'institut hi havia disciplina, però crec que en aquella època ja ens anava bé. A mi l'uniforme em semblava bé, érem totes iguals, fins que va desaparèixer. Quan entràvem en el *hall*, el pare Serra ens feia resar, però no era una cosa substancial en el centre. L'institut va ser una obertura de la ment, de veure coses diferents, de veure que el món és molt divers.

M. (Conca, 1951):

La meua mare era d'un poblet de Conca. A Madrid va conèixer el meu pare. El meu pare era d'un poble de Valladolid. Passada la guerra va haver de

11. CAÑELLAS, C.; TORAN, R., *Escolaritzar Barcelona. L'ensenyament públic a la ciutat 1900-1979*, op. cit.

fer el servei militar i, en acabar, es va fer policia. Al meu pare el van traslladar a Barcelona el 1957. Als deu anys vaig elegir continuar comerç, taquigrafia, mecanografia. Però l'any 1965, unes quantes companyes i jo decidim fer batxillerat a l'institut Infanta Isabel, que era l'únic lloc on quedaven places públiques. De les famílies del meu entorn, tots els pares esperaven que els fills arribessin als catorze anys per posar-los a treballar. Els meus pares varen preferir que estudiéssim. Un institut molt ben equipat. Esperàvem a l'entrada de l'edifici fins a les nou i aleshores pujàvem les escales fins a les classes. Un gran pati, on donava la sala de gimnàstica; un laboratori que ens fascinava; una gran aula de dibuix; una sala d'actes on s'inaugurava el curs i on se celebraven alguns actes; una biblioteca molt assortida de llibres. L'institut em va acollir sense problemes, va reforçar la meva personalitat i va afavorir les meves inquietuds.

F. C. (Baza, Granada, 1953):

Vaig venir a Catalunya de petit, amb nou anys. Quan la meva família va canviar de domicili, al barri del Besós, ja vaig entrar al Joan d'Àustria. Anàvem a classe caminant. Érem pocs, molt pocs; crec que vaig ser, si no el primer, el segon del barri que va anar a l'institut. Vaig estudiar amb beques i m'ajudava amb classes particulars a nens petits. A l'institut el professorat era molt bo, d'idees bastant progressistes per l'època. La base de tota la meva cultura ha estat sens dubte un bon batxillerat.

P. D. U. (Barcelona, 1952):

La meva mare era de Madrid; servint, conegué el meu pare. Ell era d'Almadén (Ciudad Real). Vivíem al barri de la Trinitat Nova, blocs d'habitatges per a immigrants. En un habitatge de menys de 60 m², hi vivíem els meus avis materns, la meva tieta, pare i mare i nosaltres cinc germans. Sempre vaig anar a escola lluny. Acadèmia Avellaneda, privat, pel batxillerat elemental; batxillerat a l'institut Joan d'Àustria a la Verneda. En anar a l'institut, no vaig trobar una especial diferència al barri de la Verneda, també d'immigrants. L'institut ens va ajudar a fer-nos com a bones persones.

R. V. C. (Herrera de Pisuerga, Palència, 1953):

Vivíem a la Verneda des de 1960. No tenien pensat, ni de bon tros, que jo estudiés batxillerat. Va ser la proposta del mestre i la casualitat que fessin l'institut poc abans de tenir l'edat per a l'ingrés. La Verneda era el meu barri, força marginal en aquells temps. La llengua exclusiva de comunicació era el castellà. Pràcticament no se sentia parlar català ni al barri ni a l'institut, en aquells temps. L'ensenyament era força autoritari. El nivell d'exigència, diria que alt. Fèiem sortides de tant en tant. Jo estava content en general.

Val la pena fer una menció específica a l'escola Ton i Guida,¹² del barri de Verdum, per la seva singularitat. Va néixer l'any 1962 a iniciativa de M. Antònia Canals, mestra fins aleshores de l'escola Talitha, a Sarrià, i que la va dirigir fins al 1979. Comença essent un parvulari i progressivament es convertirà en una escola primària completa. Des del primer moment, fa una aposta decidida per la pedagogia activa, per l'educació integral dels infants i la coeducació, i per la integració a Catalunya dels fills de famílies immigrades, que constituïen el seu alumnat majoritari. Tot primer va funcionar en un barracó, cedit pel rector de la parròquia; després va anar ocupant diversos locals de la zona, fins que a mitjan 1969 estrenen un edifici nou. Aquella integració s'endegava a través de diverses activitats que feien conèixer als alumnes les festivitats i les celebracions catalanes: la Mercè, la Castanyada, Nadal, Ram, Sant Jordi..., les cançons, els contes i les rondalles... Els portaven a teatre al Romea, a concerts al Palau de la Música. Les sortides, que s'iniciaven als tres anys i servien per estudiar el propi barri, la ciutat de Barcelona, el port, la plaça Catalunya, etc., les comarques veïnes i Catalunya. I, a poc a poc, la llengua catalana. Com escriu Solà, Ton i Guida participa de l'aire renovador pedagògic que havien iniciat altres escoles durant el primer franquisme, però va ser una de les primeres que va portar aquest moviment renovador a un barri de persones immigrades.

OLOT, GIRONA, LA BISBAL D'EMPORDÀ...

L'any 1950 Olot tenia 14.913 habitants,¹³ dels quals 508 eren andalusos de naixement (190 eren soldats de lleva del regiment militar que hi havia a la ciutat; dels altres 318, alguns eren persones que hi havien fet el servei militar i n'havien còpsat les possibilitats laborals, i d'altres hi havien arribat com a refugiats durant la guerra). La majoria de la població activa treballava en el sector tèxtil, en la imateria religiosa i en les fàbriques d'embotits.

El 1960 la població arriba als 17.664 habitants, 807 més per la diferència entre naixements i defuncions i 1.944 fruit de la migració, la majoria originària de la província de Màlaga, sobretot de Villanueva de Algaidas, Alameda i Antequera, i Còrdova. Molts d'ells es van instal·lar al barri de Sant Roc, una zona situada als afores de la ciutat, aïllada i abrupta, mal comunicada i sense serveis, en coves i barraques o en cases de planta baixa autoconstruïdes. L'autoconstrucció seguirà

12. SOLÀ, R., *L'escola Ton i Guida: quan la pedagogia activa va anar al suburbi (Barcelona 1962-1994)*, Barcelona, Edicions 62, 2003.

13. CASADEMONT, X., «L'assentament de la immigració andalusa a Olot durant el franquisme. Trajectòries i mobilitat social de la immigració andalusa i els seus descendents». Tesi doctoral presentada a la Universitat de Girona (2015). En línia: <<https://www.tesisenred.net/handle/10803/369311>>.

essent la tònica al llarg de la dècada dels seixanta; la majoria d'aquestes cases, però, no tenia electricitat, ni aigua corrent (s'abastien directament del riu o de les fonts), i els carrers no tenien clavegueram i la il·luminació era pèssima. El cas és que Sant Roc es convertirà en el barri de referència de la població olotina provinent d'Andalusia, un barri completament segregat i estigmatitzat. L'única institució amb presència al barri des del primer moment fou l'Església catòlica, que el 1966 inaugurava un complex parroquial amb església, local social i casa del capellà, i l'escola pública, inaugurada l'any 1964. Al començament, l'escola constava de només tres aules: una de nens, una altra de nenes i una de pàrvuls, mixta. El creixement constant d'alumnat, tant a l'inici com al llarg del curs, va fer necessària ben aviat la seva ampliació. El 1970 Olot arribava als 21.626 habitants i el principal motor d'aquest creixement serà un cop més la migració procedent, en termes generals, de les mateixes províncies que la de la dècada anterior.

La segona part de la tesi de X. Casademont estudia les trajectòries i els processos de mobilitat social dels immigrants o dels fills dels immigrants andalusos a Olot. El bagatge acadèmic de les persones que van emigrar d'Andalusia a Olot és molt pobre, afirma. La majoria no havia anat mai a escola o ho havia fet de manera fraccionada, ja que ben aviat havien hagut de treballar o de tenir cura dels germans petits i altres tasques domèstiques, de manera que molts eren analfabets. Tots ells, però, van tenir interès que els seus fills estudiessin perquè no haguessin de passar per on havien hagut de fer-ho ells: creien fermament que l'educació era la plataforma més adient que tindrien per ascendir socialment. Pel que fa a la seva definició identitària, es consideren en primer terme andalusos, tot i que afirmen a continuació que «Olot s'ha convertit en la seva terra». La majoria no parla mai en català, tot i que, amb els pas dels anys, l'entenen. De fet, la seva xarxa social estava formada bàsicament per altres persones d'origen andalus.

Gairebé tots els fills dels immigrants andalusos ja van néixer a Olot o hi van arribar quan eren molt petits, i pràcticament tots es van escolaritzar. Només uns pocs van anar més enllà de l'ensenyament primari, però: «De seguida vam trobar feina, jo als catorze anys vaig començar a treballar, un estiu, i ja van estar els estudis. Encara que a ells també els devia preocupar, però tampoc tenien ningú que els digués... doncs hi ha aquestes coses... Jo, si m'ho hagués proposat, ells segur que m'haguessin *apoiat*, però tampoc vaig voler. Me'n recordo del primer sou que vaig guanyar, que vaig portar-lo corrents a la meua mare. No tenia l'opció de quedar-m'ho, ja no entrava en el meu cap, perquè l'economia familiar anés bé». Tenen un bon coneixement del català: el parlen, l'entenen, l'escriuen i el llegeixen; de fet, han viscut amb molta normalitat un context bilingüe, amb espais lingüístics clarament delimitats. Català i castellà han estat totes dues assumides com a llengües pròpies.

Ramon Llorente,¹⁴ advocat i exdefensor de la ciutadania de Girona, va néixer l'any 1951 a Càdiar (Granada). Als sis anys va emigrar a Girona, on el seu pare treballava a la construcció. Vivien en una barraca adossada a les ruïnes del castell de Montjuïc, al nord de la ciutat. En arribar, els pares el van matricular a l'escola pública que hi havia al peu de la muntanya. Era un nen estudiós i el seu mestre, J. M. Ministral, i el rector de la parròquia, N. Tibau, que els feia classe de religió, van parlar amb els seus pares perquè el portessin al seminari a fi que pogués seguir estudiant més enllà de la primària. De primer s'hi van negar, perquè no volien que el fill marxés de casa i visqués en un internat, però mestre i capellà van insistir i, efectivament, el curs 1963-1964, en Ramon va entrar al seminari, amb dotze anys fets. Allí va estudiar humanitats, filosofia i teologia, però simultàniament es va treure el títol de batxiller i, tot i que primer volia estudiar magisteri, finalment es va decidir per estudiar Dret a la Universitat de Barcelona. El cas serveix per exemplificar una realitat que es va donar prou sovint aquells anys: quan un rector de parròquia percebia que un infant d'una família amb pocs recursos tenia capacitat per estudiar, els oferia la possibilitat d'ingressar al seminari on, de manera gratuïta, podria seguir uns estudis de prou qualitat i, eventualment, arribar a ser capellà.

Com expliquen M. Lara i L. Maruny,¹⁵ entre 1946 i 1980, la meitat de la població de Cuevas Bajas (Màlaga) va deixar el seu poble i el 50 % dels que van emigrar van acabar al poble de la Bisbal d'Empordà. Els primers temps treballaven tant a l'arròs de Pals com a la ceràmica o la construcció i, com és de suposar, l'habitatge va ser el problema amb què es van trobar, ja que fins ben avançada la dècada dels seixanta no es va començar a construir habitatge social. Si treballaven a cases de pagès o a bosc, s'hi estaven. Si vivien al poble, rellogaven habitacions o vivien en racons ben poc condicionats. Gairebé tots els immigrants andalusos van escolaritzar els seus fills a l'única escola pública que hi havia; en el cas de les nenes, algunes es van escolaritzar a l'escola de les monges del Cor de Maria. A mitjan anys seixanta, els fills de la migració ja eren aproximadament la meitat dels alumnes de l'escola, de manera que tots ells van aprendre el castellà (la llengua dels llibres de text i de les classes, per altra banda) i el català, que era la llengua del pati i de les converses informals. El cert és que la canalla se solia agrupar en dos bàndols, els castellans i els catalans, tant en els jocs de l'escola com als carrers. Els catalans solien apuntar-se als escoltes i els castellans a l'OJE (Organización Juvenil Española). El batxillerat només es podia fer per lliure (alguns mestres, abans i després de la jornada escolar, preparaven els alumnes que s'hi volien presentar) o havien de marxar del

14. TERRIBAS, G., «Entrevista a Ramon Llorente», *Televisió de Girona. Programa Edició Limitada* (2022). Enllaç: <<https://www.youtube.com/watch?v=80gt6UMaU-k>>.

15. LARA, M.; MARUNY, L., *De Cuevas Bajas a La Bisbal d'Empordà (1940-1980, La Bisbal d'Empordà, Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, 2010.*

poble. Això va fer que aquells anys molt pocs dels fills de les famílies andaluses l'estudiessin però, en canvi, el temps d'escola, els esports i el lleure van fer que els matrimonis mixtos es convertissin gairebé en la norma, de manera que la barreja entre descendents de catalans i descendents d'andalusos ha estat molt gran.

ELS ALTRES CATALANS I L'ESCOLA

Entre l'any 1950 i el 1970, un dels fets més significatius a l'Estat espanyol, en plena dictadura franquista, són les migracions, tant cap a l'exterior (sobretot a l'Europa central: Alemanya, Suïssa, França...) com a l'interior, especialment cap a Catalunya, Madrid i País Basc. No són moviments de població espontanis, sinó que obeeixen a una política econòmica i social determinada, que fa una aposta per la industrialització i els serveis, en detriment del sector primari, i per la urbanització progressiva, que anirà despoblant els entorns rurals. Catalunya viurà aquest fenomen de forma molt evident, com a país receptor d'immigració, i Andalusia, de manera molt rellevant, però també altres regions de l'Espanya interior, com per exemple Extremadura, el viuran també amb molta intensitat, com a països emissors de migrants. A Catalunya rebran el qualificatiu genèric de *castellans*, més sovint i tot que d'*andalusos*, i formaran aquells primers anys un col·lectiu clarament diferenciat de la població catalana autòctona, tant per la seva llengua com per una manera de fer i de viure (alimentació, religiositat, celebracions i costums, i tradicions de tota mena) i, és clar, pels barris o blocs o barraques on viuen.

Són ben il·lustratives les paraules de J. Puntí,¹⁶ que rememora la seva infantesa a Manlleu (Osona):

Dèiem «els castellans». Però la majoria de nens ni tan sols eren fills de castellans... També dèiem «els xarnegos», es clar. No sabíem què volia dir aquella paraula, però sortia de les nostres boques amb un regust exòtic que ens agradava... Dèiem «un bar de castellans»... Els pares ens deien: «No mengeu pipes, que fa castellà»... D'una manera inconscient, arrossegats per la força conjunta del què cal fer, o què cal dir, els catalans es lliuraven a certs costums burgesos per distanciar-se dels castellans. Un d'ells, per exemple, era l'escola dels fills. Havia de ser privada, perquè a la pública vés a saber què s'hi trobarien. Així, al meu poble, els nens i les nenes castellans anaven a les escoles públiques nacionals, construïdes al seu barri i envoltades pels blocs de pisos de can Garcia i can Mateu (256 vivendes, planta baixa i onze pisos d'altura. Un ascensor per escala). Les nenes catalanes anaven a les monges. La majoria de nens catalans anàvem als «hermanos» de la Salle... Del barri dels castellans en vam dir el Vietnam.

16. PUNTÍ, J., *Els castellans*, Barcelona, L'Avenç, 2011.

A finals dels anys quaranta la vida era difícil per a tots els espanyols i la misèria material era un tret comú per a la majoria de la població, igualment que la manca de serveis, tot plegat emmarcat en un clima de repressió, de cultura del silenci, de por, en què hi tenia un pes específic important l'Església catòlica com a reguladora de la moral pública i privada. Els immigrants que arriben a Catalunya són essencialment pobres, disposats a treballar en el que fos i les hores que convingués, per sortir de la pobresa i poder oferir als seus descendents una vida millor que la que ells havien tingut. Molts d'ells, a més de la falta de feina, es veuen impel·lits a marxar del lloc on havien nascut i viscut per la persecució política i social que pateixen, en cerca d'una certa tranquil·litat i anonimat. Si bé el treball no serà problema, en uns anys de creixement econòmic manifest, sí que ho serà l'habitatge. El país no estava preparat per rebre tota aquesta gent i l'administració pública no s'hi va posar fins que la situació va esdevenir explosiva. Això explicaria l'auge del barraquisme, que va arribar a un nivell absolutament desfermat, no només a la ciutat de Barcelona, sinó a moltes ciutats de Catalunya petites i mitjanes. Quan la iniciativa privada i la pública es decideixen a construir pisos per satisfer les necessitats de la població, sovint ho fan de pressa, amb material deficient i, per descomptat, sense els serveis mínims que calien, en zones allunyades dels nuclis de població preexistents, deixant a part que molts d'aquests pisos tenien unes dimensions vergonyoses.

El sistema educatiu espanyol, després de la guerra, des del punt de vista material, de centres i aules, era summament precari: es van tancar escoles i instituts públics, molts dels edificis estaven en condicions lamentables, i els llocs de treball dels mestres assassinats, exiliats o represaliats es van cobrir de maneres més que discutibles. L'ensenyament era considerat, com després dirien els sociòlegs marxistes, un autèntic aparell ideològic de l'Estat i, com a tal, el control del que es feia als establiments acadèmics era exhaustiu i rigorós, tant per part dels partits del règim com per part de l'Església catòlica: no és pas perquè sí que es parla de nacionalcatolicisme. Però, a part de la precarietat material i del control polític i religiós, probablement el tret més característic del sistema educatiu franquista és la consideració que l'educació dels infants i els joves és cosa de les famílies i sobretot de les institucions religioses, i que l'Estat només ha d'intervenir quan la iniciativa privada no ho fa o per atendre aquells sectors de la societat sense recursos o aquells pobles o barris deixats de la mà de Déu. El missatge que s'envia a la societat espanyola és que els bons pares, les famílies preocupades realment per l'educació dels seus fills, tenen l'obligació de portar-los als col·legis de pagament, que són els que proporcionen una bona educació i els de fiar, i que l'escola nacional s'adreça únicament als miserables o a aquelles famílies que no estimen prou els fills.

L'educació primària a les escoles nacionals és gratuïta, però no als col·legis i les acadèmies privades. Durant aquests anys l'obligatorietat escolar va passar dels 12 als

14 anys, però els índexs d'abandonament escolar prematur i de treball infantil són elevats i gens perseguits. Les ràtios, per altra banda, tant als centres públics com als privats, solen ser molt elevades i són més les aules que passen de quaranta alumnes que no pas les que no hi arriben. La causa és, per descomptat, la precarietat generalitzada, però també hi ajuda la migradesa del sou que cobren els mestres, pal·liada per les permanències a les escoles nacionals, que paguen les famílies, i per les classes de repàs als col·legis privats, que se sumen al rebut mensual.

L'atenció principal dels governs franquistes durant aquests anys se centra en el batxillerat, considerat l'eix nuclear del sistema. Un batxillerat que, des dels 10 anys, funciona en paral·lel a l'educació primària, de manera que dels 10 als 14 anys hi ha dues vies possibles, una de prestigiada i l'altra no. Si el batxillerat elemental feia ja una primera selecció entre els infants d'una mateixa generació, el batxillerat superior, a partir dels 14 anys, encara la incrementava, ja que el missatge era que el batxillerat, els ensenyaments mitjans, que es deia, eren només un tràmit necessari per arribar a la universitat, una empresa que estava a l'abast de molt pocs. Al llarg d'aquestes dues dècades es produirà un canvi significatiu, i és que les famílies, tant les autòctones com les procedents de la immigració, veuran en el batxillerat un camí escolar de més qualitat i una plataforma a l'abast per a l'ascens social. El resultat és que el batxillerat elemental tendirà a universalitzar-se i l'educació primària, a partir dels 10 anys, restarà com un sistema residual per a la població més precària o amb menys expectatives. Aquest procés culminarà amb la Llei d'educació de 1970 i la implantació de l'Educació General Bàsica, un tronc escolar únic per als infants de 6 a 14 anys.

Hem dibuixat cinc grans tipologies d'escoles: nacionals (o públiques), privades religioses (de congregacions diverses), privades religioses (parroquials), privades renovadores (la majoria amb voluntat d'esdevenir públiques) i privades com a negoci (o acadèmies). Com a punt de partida, aquesta classificació és útil, però cal posar de manifest també la seva diversitat interna. En un altre ordre de coses, l'encreuament d'aquestes variables fan que hàgim de parlar d'un sistema educatiu profundament segregat: segregat per la ubicació, per l'economia de les famílies, per la llengua familiar. És a dir, hi havia escoles i col·legis de rics i de pobres, de catalans i de castellans, del centre de les ciutats i dels marges...

Les escoles nacionals, al seu torn, es poden dividir entre grups escolars, que agrupen els infants per cursos, en funció de la seva edat i dels seus coneixements, i escoles unitàries, que apleguen en un mateix espai i per a un mateix mestre infants de totes les edats de l'ensenyament primari, i en alguns casos també alumnes més petits. Cal diferenciar encara les escoles de ciutat de les escoles rurals i les escoles de nens i les escoles de nenes. El clima nacionalcatòlic les impregnava totes, però certament era viscut de manera diferent tant en funció del tarannà dels mestres com de l'ambient sociocultural del lloc. Per altra banda, cal tenir present que,

sobretot en ciutats petites i mitjanes i en alguns pobles, els mestres, abans i després de la seva jornada lectiva, preparaven alguns alumnes per examinar-se per lliure dels primers cursos del batxillerat elemental.

Pel que fa a les escoles regentades pels diferents ordes religiosos dedicats a l'ensenyament, el primer que cal dir és que la seva implantació al territori era molt desigual. En segon lloc, alguns ordes tenien unes arrels catalanes evidents, mentre que altres eren profundament espanyolistes i també n'hi havia alguns que podríem qualificar d'afrancesats. La gran majoria comptaven amb grans col·legis a llocs ben assenyalats de les ciutats, però era també habitual que comptessin amb col·legis menys vistosos en d'altres zones de les ciutats i que escolaritzaven població diferent. Eren presents a totes les grans ciutats del país i en la majoria de les ciutats mitjanes i petites. Eren, tal com ja s'ha dit, els centres educatius per excel·lència i, a través de diversos rituals i celebracions, podríem dir que imprimien caràcter. També s'ha d'assenyalar que algunes d'aquestes congregacions aplicaven al peu de la lletra el seu carisma fundacional d'establir-se a les zones marginals de les ciutats i d'atendre la població més desvalguda; eren una minoria, però existien. Gairebé totes comptaven amb alguns alumnes de famílies pobres que o bé no pagaven les quotes establertes per decisió de la titularitat o bé tenien beques de l'Estat. Com una variant d'aquesta tipologia d'escoles, s'hauria de fer esment dels seminaris de les diverses diòcesis catalanes i dels diferents ordes religiosos. Igualment que alguns col·legis, funcionaven com a internats i fins després del Concili Vaticà II van comptar amb nombrosos infants i joves, candidats potencials al sacerdoci o a la congregació respectiva. En molts casos, els nois i les noies d'aquests establiments tenien tant l'ensenyament com la manutenció gratuïts, i per aquest motiu molts rectors de pobles o directius dels col·legis religiosos encaminaven infants de famílies pobres que veien capacitats i aplicats cap a aquests seminaris després de convèncer les famílies que aquest era un bon camí per a la formació dels seus fills.

Les escoles parroquials eren tota una altra cosa. Van florir sobretot a les ciutats grans, a iniciativa de capellans que tenien una clara consciència social, davant de les mancances tant de les administracions públiques com dels grans ordes religiosos a les àrees marginals o als barris de nova construcció. Es beneficiaven de la posició privilegiada de què gaudia l'Església per posar en marxa aquest servei escolar, tot i que sovint ho havien de fer des de la precarietat, tant pel que feia a les instal·lacions com a la retribució dels mestres. Eren molt diferents les unes de les altres i, amb el pas del temps, els bisbats van intentar regularitzar i controlar la seva situació. Quan van néixer, és indubtable que van fer una tasca de suplència important.

Les escoles privades renovadores o actives van néixer de l'empenta d'algun mestre emprenedor i amb ganes de dur a terme un ensenyament diferent, o bé de cooperatives de mestres o de pares. La majoria es van situar en barris benestants o de classe mitjana de les ciutats, ja que el seu públic eren en principi els fills de

famílies instruïdes, més o menys catalanistes i deleroses de llibertat i democràcia, i que buscaven per als seus fills una educació allunyada tant de l'encotillament de les escoles nacionals com de l'integrisme de les escoles religioses. Gairebé totes van passar per problemes econòmics importants i van sobreviure tant per l'entusiasme que transmetien com per la percepció que estaven construint una cosa nova i amb futur. Ben aviat es van coordinar entre elles, van cercar formes de formació i d'intercanvi comunes i van posar de manifest la voluntat d'esdevenir escoles públiques sense perdre la idiosincràsia. Això només seria possible ja en democràcia, tot i que algunes es van estimar més consolidar la seva posició com a escoles privades amb una identitat plenament diferenciada.

Les acadèmies van sorgir com una oportunitat de negoci, vista la demanda creixent d'escolarització i l'escassetat de places tant públiques com religioses. La diversitat i la varietat d'aquestes escoles era també enorme. Algunes es van guanyar un prestigi per la qualitat de la seva oferta i pels resultats que aconseguien; d'altres, en canvi, funcionaven com a empreses en un territori ple d'oportunitats. És evident que van fer una tasca de suplència i de proximitat importants i que moltes van funcionar sense complir els requisits reglamentaris exigibles. Però la necessitat hi era, i els beneficiaris moltes vegades van ser la gent dels barris i dels suburbis...

Els fills de les famílies procedents d'Andalusia i d'altres regions espanyoles que es van establir a Catalunya no ho van tenir fàcil. En la dècada dels cinquanta, vivint en barraques o en blocs de pisos en suburbis sense urbanitzar i sense escoles, no era senzilla la socialització, ni l'escolarització, ni la integració a la societat i la cultura catalanes. Per altra banda, la majoria havien nascut d'uns pares analfabets o amb molt poca instrucció i sabem prou bé que aquest és un factor determinant en els itineraris escolars, si no hi ha una acció compensatòria decidida i permanent. El destí escolar d'aquests nois i noies eren les escoles nacionals, que ja hem vist que estaven destinades als pobres. I així va ser als pobles i en algunes ciutats petites i mitjanes, com serien els casos ja esmentats de Girona, Olot, la Bisbal d'Empordà o Manlleu. El problema era que als suburbis de Barcelona i a les ciutats del seu entorn, que havien incrementat exponencialment la població, no n'hi havia, d'escoles nacionals, i les que ja existien més a prop no podien encabir-los de cap de les maneres. Així doncs, el primer problema pel que fa a l'escolarització dels infants fills de la immigració era senzillament l'accés, tenir una plaça escolar.

Amb el temps, sobretot en la dècada dels seixanta, el problema de l'accés es reduirà. En primer lloc, gràcies a la iniciativa privada, que posarà en funcionament escoles de pis o de garatge, les acadèmies, que són les primeres que van fer aquesta tasca de suplència. També gràcies a la voluntat de les parròquies que, a la vista de tants i tants infants que campaven pels descampats, van posar en marxa escoles, no només per oferir una plaça escolar fins aleshores inexistent, sinó també

per donar un sentit pastoral i social a la seva tasca. Els darrers a arribar seran els pavellons provisionals oferts a correuita per les administracions públiques i, més endavant, els grups escolars públics i alguns col·legis de diversos ordes religiosos.

Resolt amb el temps el problema de l'accés, el segon problema dels infants de famílies immigrades serà el de les condicions d'aquesta escolarització. Ni les acadèmies ni les escoles parroquials comptaven amb instal·lacions apropiades; en canvi, sí que moltes d'elles tenien uns mestres entregats i al servei de les famílies: les unes per assegurar la clientela i donar satisfacció a les famílies; les altres, per la voluntat d'apoderar els pobres i ajudar-los a ser persones autònomes i actives socialment. Els recursos materials i didàctics eren també ben escassos. Llevat de casos comptats (seria el cas, per exemple, de l'escola Ton i Guida), el recurs didàctic més habitual eren les enciclopèdies i els quaderns de cal·ligrafia i de càlcul i, en el cas del mestre, el guix i la pissarra. Moltes d'aquestes escoles no tenien ni pati: sovint els infants jugaven al mateix carrer, a les terrasses dels pisos o en espais de dimensions escasses. La pràctica esportiva era residual i l'oferta d'activitats complementàries (sortides, excursions, etc.) i extraescolars pràcticament inexistent, més enllà de les permanències.

El tercer problema amb què es trobaven era el dels resultats. En un primer moment, la majoria d'aquests infants cursaven la primària fins als 12 o 14 anys i després anaven a treballar per ajudar l'economia familiar; això si no ho deixaven abans. No serà fins als anys seixanta que alguns començaran a fer el batxillerat elemental, impel·lits per alguns mestres o capellans o estimulats per uns pares que, superada la fase més complicada després de la seva arribada a Catalunya, volien que els seus fills tinguessin més oportunitats que les que ells havien tingut. No obstant això, també cal dir que molts quedaven a mig camí o tenien moltes dificultats per aprovar totes les assignatures i que eren ben pocs els que arribaven al batxillerat superior.

Per altra banda, aquells anys la formació professional no era una alternativa a l'abast, perquè hi havia pocs centres que l'oferissin, perquè les places eren poques i perquè era molt més atractiu i necessari fer d'aprenent i començar a cobrar un sou, per petit que fos. Tampoc ho era la formació de persones adultes, que en alguns llocs es concretava en classes d'alfabetització a càrrec dels mateixos mestres nacionals. Serà a finals dels seixanta que sorgiran diverses iniciatives a càrrec d'algunes associacions de veïns, alguns partits i sindicats clandestins o algunes parròquies, que faran una tasca de suplència en aquest àmbit.

Ens ha semblat oportú acabar aquest repàs sobre migracions i escola acudint a F. Candel.¹⁷ En el seu emblemàtic llibre, *Els altres catalans*, es presenta justament

17. CANDEL, F., *Els altres catalans*, Barcelona, Edicions 62, 1964.

com un treballador immigrant i s'adreça al públic català, una mica com a representant de tots aquells immigrants que van arribar a Catalunya procedents d'altres regions d'Espanya. Una de les seves afirmacions més contundents i interessants és la força que atribueix a la terra, al territori que acull persones, paisatges, habitatges i fàbriques. Segons ell, la terra és impertorbable, sòlida, persistent; canvia, però lentament, sense presses, de manera que són els homes i les dones els que s'hi han d'aclimatar, els que s'hi han d'adaptar i els que l'acabaran estimant. En el cas de Catalunya, diu Candel, la terra encomana un fons de catalanitat, uns valors genèrics, que roman inalterable, «davant del qual sucumbiran tots els immigrants, a la primera, a la segona, a la tercera i, si cal, a la quarta generació».

Candel descriu una realitat que ha viscut en primera persona: que els immigrants solen agrupar-se en funció del seu origen, perquè els uns criden els altres, diu, i solen instal·lar-se a les zones perifèriques de les ciutats, el que acabarà anomenant-se els suburbis, perquè no hi ha lloc previst per a ells. Explica també que la cultura d'aquests immigrants és molt escassa i que els índexs d'analfabetisme són molt elevats. I dedica un capítol sencer a l'escolarització per denunciar el que ha percebut: que l'ensenyament obligatori fins als dotze anys no ho és tant, d'obligatori, perquè hi ha moltes criatures que no hi van, per deixadesa o impossibilitat dels seus pares, perquè treballen o tenen cura dels germans més petits o, senzillament, perquè no hi ha prou escoles. I tots són fills d'immigrants, s'exclama. A sobre, les escoles públiques no ho són pas de gratuïtes, perquè hi ha el tema de les permanències i del material escolar. I acaba el capítol amb aquestes paraules: «Pel que fa a les escoles erigides actualment als nuclis suburbans, la majoria d'infants que tenen la sort d'assistir-hi —sostenim que n'hi ha molts que no hi van— l'abandonen de seguida que poden amb un bagatge cultural que fa riure, per no haver de dir una altra cosa. Se'n van de l'escola perquè a casa seva necessiten ajuda econòmica».

Observa també que les persones que emigren volen de totes totes que els seus fills integrin tot el que trobin de bo en la terra on han nascut i on resideixen, «fins i tot això que ell, per les seves característiques i el seu encalliment, ja no podrà agafar: l'idioma, els costums, la cultura, la tradició...». Les persones immigrades solen ser gairebé sempre agraïdes. Les circumstàncies a les quals han hagut de fer front al llarg de la seva vida els han fet persones obertes, adaptables, flexibles, ben predisposades, i aquest tarannà és el que volen encomanar als seus fills. No és estrany, en aquesta línia, que el darrer capítol d'aquest assaig tan influent es tituli «Els infants del suburbi, aquesta esperança», on afirma textualment: «aquests infants tenen una fe cega en els seus professors. Si fos possible d'assolir un sistema perfecte d'àmplia i orientadora ensenyança i que tots poguessin anar a escola, el país estaria salvat». El seu és un missatge ple d'optimisme i de fe en un futur compartit, molt diferent dels discursos més fatalistes i catastrofistes, que també hi eren. De fet, la història li ha acabat donant força la raó.